OSPODARKA NARODOWA

11-12
(159-160)

Rok XV

listopad-grudzień
2004

Adam GLAPIŃSKI*

Metoda i program badawczy historii myśli ekonomicznej

Historycy ekonomii dopiero od niedawna spierają się na temat definicji swojej dyscypliny¹. Choć uprawiana była ona w różnych formach już od dawna (można przyjąć, że od początków myśli ekonomicznej), to dopiero od kilkunastu lat pojawiła się świadomość, że dyscyplina ta ma rację bytu sama w sobie, a cel jej rozwijania nie ogranicza się bynajmniej jedynie do usługowej, pomocniczej funkcji wobec nauki ekonomii.

Nominalistyczny model uprawiania historii myśli ekonomicznej

1.1. Wczesna faza rozwoju historii myśli ekonomicznej charakteryzowała się czysto idiograficznym podejściem badawczym historyków. Ich ambicje ograniczały się najczęściej do gromadzenia rozmaitych nieuporządkowanych ciekawostek. Jan S. Lewiński określił trafnie ten model historii myśli ekonomicz-

* Autor jest pracownikiem Szkoły Głównej Handlowej w Warszawie. Artykuł wpłynął do redakcji w sierpniu 2004 r.

¹ W tekście posługuję się zamiennie określeniami *historia myśli ekonomicznej*, *historia ekonomii* i *historia nauki ekonomii*. Określenia te nawiązują do powszechnie przyjętego za Schumpeterem rozróżnienia *myśli ekonomicznej*, *systemów ekonomii politycznej* i *analizy ekonomicznej*. Termin *myśl ekonomiczna* Schumpeter definiował jako „sumę wszystkich opinii i żądań związanych z kwestiami ekonomicznymi, a zwłaszcza z polityką publiczną dotyczącą tych kwestii, która w każdym momencie i miejscu przepływa przez społeczną świadomość”. Przez *system ekonomii politycznej* rozumiał on „całościowy zbiór polityk ekonomicznych”, którego autor broni na mocy pewnych zunifikowanych zasad (normatywnych), takich jak zasady liberalizmu ekonomicznego, socjalizmu itp. (jako przykład takiego systemu podawał np. „Badania nad naturą i przyczynami bogactwa narodów” Adama Smitha). Natomiast przez *historię analizy ekonomicznej* rozumiał on „historię wysiłków intelektualnych podejmowanych, aby zrozumieć zjawiska ekonomiczne, albo, co oznacza to samo, historię analitycznych lub naukowych aspektów myśli ekonomicznej” [Schumpeter, 1954, s. 3, 38]. Dla uproszczenia analizy zawartej w poniższym tekście celowo pomijam rozległe komplikacje teoretyczne wnoszone przez te kontrowersyjne analitycznie rozróżnienia [por. Glapiński, 2004, rozdz. 2].

nej jako swoiste dawne „Kuriositaeten-Kabinette” ekonomisty, „gdzie stare porcelany figurowały obok kości mamutów” [Lewiński, 1920, s. 5]. Ten tradycyjny sposób uprawiania historii ekonomii ograniczał się w zasadzie do przedstawienia chronologicznie i narodowo uporządkowanych rysów biograficznych i omówień teorii i doktryn².

Można, za typologią zaproponowaną przez Karla Mannheima analizującego różne modele myślenia i badań historycznych, określić tę wczesną metodę uprawiania historii myśli ekonomicznej jako *nominalistyczną* (w odróżnieniu od metody *relacjonistycznej*) [Mannheim, 1972]. Szkice historyczne tego rodzaju miały drugorzędne pomocnicze znaczenie i były właściwie tylko rodzajem historycznych wstępów do właściwych wykładów merytorycznych dotyczących ekonomii. W tym czysto opisowym idiograficznym stylu historii ekonomii można umieścić właściwie wszystkie prace z tego zakresu powstałe od czasów antycznych aż do XVII wieku. Poszczególni ekonomiści rozpoczynali często swe dzieła od omówienia poglądów swoich poprzedników sięgając nierzadko do czasów antycznych.

1.2. Pierwsze gruntowne monografie historyczne dotyczyły dopiero szkoły fizjokratycznej w XVIII wieku (Pierre Samuel Du Pont de Nemours). Później, w czasach ekonomii klasycznej, powstawało już coraz więcej prac tego rodzaju. Jako pierwszych profesjonalnych historyków ekonomii z prawdziwego zdarzenia można wymieniać, obok P.S. Du Pont de Nemoursa, Johna Ramsey’a McCullocha i Jeana Baptiste Say’a. Autorzy ci zakładali, podobnie jak większość ekonomistów od czasów Adama Smitha, że ekonomia, podobnie jak nauki przyrodnicze, ma za zadanie odkryć obiektywne prawa i prawidłowości oraz formułować ogólne zasady „mogące z pożytkiem służyć za przedmiot nauki po wszystkie czasy i w każdym kraju” [Say, 1960, s. 61-62]. Nie zdawali oni sobie sprawy ze względności prawidłowości ustalanych przez nauki społeczne, w tym i ekonomię, wobec konkretnych historycznie, geograficznie i kulturowo okoliczności. Tego rodzaju ahistoryczne prezentystyczne podejście Mark Blaug określił jako *absolutystyczne* ujęcie rozwoju historii myśli ekonomicznej (w odróżnieniu od ujęcia *relatywistycznego*) [Blaug, 1994, s. 27-34]. Prawie wszyscy historycy i ekonomiści tego okresu związani ze szkołą klasyczną uważali, że ekonomia ma za zadanie odkrywać obiektywne prawa i zasady „mogące z pożytkiem służyć za przedmiot nauki po wszystkie czasy i w każdym kraju” (J.B. Say).

Zadaniem historyka myśli ekonomicznej staje się w tym ujęciu jedynie rejestracja kolejnych odkryć i teorii zmniejszających obszar niewiedzy. Różnice

² Jak przypomina to Jan Legowicz, sam „starojoński termin *historia* oznacza badanie lub prowadzenie zwiadu, aby się dowiedzieć o tym, co kiedyś było; stąd *historein* miało być badaniem albo wywiadywaniem się i przedstawianiem przede wszystkim tego, czego dokonał konkretny człowiek w swym jednostkowym istnieniu i różnorodnie uwarunkowanym społecznie działaniu. Historia dlatego ma dwojakie znaczenie: przedmiotowe, kiedy dotyczy danych faktycznych (*res gestae*), i podmiotowe, kiedy sprowadza się do przedstawień, analizy i do wiedzy o tych danych (*historia rerum gestarum*) [Legowicz, 1964, s. 5].

stanowisk teoretycznych wynikać bowiem mogą tylko ze słabości lub potęgi umysłów poszczególnych ekonomistów. Historyk myśli ekonomicznej ma za swoje główne zadanie rozstrzygać, która z teorii jest „prawdziwa” i tylko tą się dalej zajmować. Mało bowiem korzyści można mieć z tego, że się zestawi „błędne przekonania zmarłych ekonomistów”. „Co moglibyśmy wygrać na zbieraniu poglądów niedorzecznych, teorii zarzuconych, które zasłużyły na swój los? Ekshumacja ich byłaby rzeczą równie bezużyteczną jak nudną. Toteż historia każdej nauki staje się coraz krótsza, w miarę jak nauka udoskonala się, albowiem, zgodnie z bardzo słuszną uwagą d’Alemberta, im jaśniej widzimy jakąś sprawę, tym mniej obchodzą nas fałszywe lub wątpliwe poglądy, które sprawa ta spowodowała (...). Błędy nie są rzeczą, z którą należy się zaznajomić, lecz rzeczą, którą należałoby zapomnieć” (J.B. Say).

1.3. Historycy hołdujący temu podejściu metodologicznemu zakładali *model czysto kumulatywnego rozwoju myśli ekonomicznej*. Wyobrażali oni sobie, że prawdy naukowe można układać jedne na drugich, jak cegły przy budowie coraz wyższego gmachu wiedzy. Bowiem prawdziwa wiedza stopniowo się „dodaje” i jest tylko jedną drogą rozwoju prawdziwej nauki.

Konsekwentne z tą postawą metodologiczną było także przyjmowanie przez nich całkowicie normatywnego ponadhistorycznego, *czysto racjonalnego kryterium demarkacji nauki od nienauki*.

Zasadniczo obraz rozwoju ekonomii wyglądał według nich następująco (jak przedstawiał to np. John Stuart Mill): wolna od wartościowania obserwacja życia gospodarczego – wnioski indukcyjne – prawa uniwersalne – indukcja – teorie ekonomiczne – weryfikacja z faktami [Blaug, 1995, s. 38].

Oznaczało to więc przyjęcie zasadniczego w swych konsekwencjach założenia o pełnej autonomiczności logicznej rozwoju myśli ekonomicznej. Historia ekonomii jest w tym ujęciu całkowicie *historią wewnętrzną*, to znaczy daje się całkowicie adekwatnie wyjaśnić bez odwoływania się do zewnętrznego wobec niej kontekstu.

Zakładając, że właśnie taki charakter ma rozwój wiedzy w naukach przyrodniczych (było to w wieku XIX powszechnym przekonaniem), zwolennicy omawianego ujęcia uważali, że w pełni uzasadniony jest *naturalizm metodologiczny*, a więc założenie, że materia nauk społecznych nie jest jakościowo odmienna od materii nauk przyrodniczych.

Wszyscy omawiani w tym kontekście historycy i ekonomiści nie dostrzegali żadnych *osobliwości nauk społecznych* jako takich i w związku z tym żadnych też powodów dla wyodrębnienia metodologicznego nauk społecznych – w tym i ekonomii – i postulowali stosowanie w nich metod nauk przyrodniczych, szczególnie fizycznych.

1.4. Zgodnie z takim stanowiskiem *zadania historii ekonomii sprowadzają się do arbitralnego uznania jakiegoś systemu teoretycznego za jedynie prawdziwy i powszechnie obowiązujący i ustalania jego genealogii w poglądach prekursorów*. Wszystkie inne, odbiegające od tego systemu koncepcje uznaje się za błędne i usuwa poza sferę głównych zainteresowań, traktując je jedynie jako tło dla przedstawienia teorii uznanych za słuszne.

Nie trzeba chyba podkreślać, że uzyskany w wyniku takich zabiegów obraz rozwoju ekonomii staje się skrajnie subiektywny i odzwierciedla wyłącznie upodobania teoretyczne historyka, a tylko w niewielkim stopniu zdaje relację z historycznych sporów teoretycznych w ekonomii. Taki model uprawiania historii ekonomii lekceważy też całkowicie społeczny i kulturowy kontekst rozwoju myślenia ekonomicznego i przypisuje postęp nauki tylko zdolnościom umysłowym kolejnych badaczy. Oczywiście w tym wypadku historia ekonomii mogłaby odgrywać tylko rolę usługową (dydaktyczną) wobec teorii ekonomii i nie mogłaby być samodzielną dyscypliną naukową. Zwolenników takiego niezbyt wysublimowanego modelu uprawiania historii ekonomii można wśród ekonomistów znaleźć i dziś.

Relacjonistyczny model uprawiania historii myśli ekonomicznej

2.1. Drugą odmienną formą uprawiania historii ekonomii jest model uprawiania tej nauki zapoczątkowany w pierwszej połowie XIX w. przez *szkoły historyczne*. Szkoły te, rozwijające się głównie na Wyspach Brytyjskich i w Niemczech, stanęły na gruncie założeń o relacjonistycznym – w sensie zdefiniowanym przez Mannheim, a więc historycznie względnym, choć nie relatywnym w sensie filozoficznym – charakterze odkrywanych prawd naukowych i podkreślały potrzebę interdyscyplinarnego podejścia do badania zjawisk ekonomicznych.

Relacjonizm kazał przedstawicielom tych szkół patrzeć na teorie ekonomiczne przez pryzmat ich historycznie i kulturowo ugruntowanego znaczenia, sensu, a czasem też i ważności. Interdyscyplinarny zaś był dla nich niezbędny zarówno w badaniu samych zjawisk ekonomicznych, jak i w analizie rozwoju teorii i myśli ekonomicznej.

Szkoły historyczne charakteryzowały się też zdecydowanym antynaturalizmem, konstatuując, że ekonomia i inne nauki społeczne ze względu na swój przedmiot badania metodologicznie różnią się zasadniczo od nauk przyrodniczych i dlatego też niemożliwe jest stosowanie w nich tych samych metod badawczych.

W ten sposób kształtowało się przekonanie, że najbardziej interesujące wyniki badawcze historia myśli ekonomicznej może uzyskać na drodze analizy związków zachodzących pomiędzy rozwojem nauki ekonomii, która jest jedynie jednym z elementów kultury ludzkiej, a całokształtem przemian społeczno-gospodarczych. W konsekwencji tego podstawowego znaczenia nabrało studiowanie zewnętrznej historii myśli ekonomicznej.

2.2. Tą drogą ruszyła już w XVIII wieku szkocka szkoła historyczna (David Hume, James Steuart). Rozwinęła ona konsekwentnie ekonomiczną interpretację historii, także tej intelektualnej. Racjonalizmowi prezentowanemu przez fizjokratów i późniejszą ekonomię klasyczną przeciwstawiła empiryzm. Myślowemu absolutyzmowi przeciwstawiła relatywizm. Dedukcjonizmowi – indukcyjnizm. Naturalizmowi – socjologizm. Podkreśliła względny charakter prawdy naukowej. W jej ujęciu prawda ta objawia się nie jako jednorazowy ostateczny

rezultat badania, ale jako trwający nieskończenie proces odsłaniania kolejnych prawidłowości i mechanizmów zmieniającego się świata.

Przedmiotowe i podmiotowe przyczyny specyficzności nauk społecznych i ekonomii zostały gruntownie przeanalizowane i przekonująco opisane w pracach Herberta Spencera. Ukazał on wszechstronnie zarówno społeczną naturę samych zjawisk ekonomicznych, jak i społeczne uwarunkowania umysłu badacza tych zjawisk.

Wielkie znaczenie w rozwoju relacjonistycznego modelu ujmowania historii myśli ekonomicznej miała angielska szkoła historyczna, a w szczególności John Kells Ingram i jego *History of Political Economy*, która stała się jedną z najpopularniejszych prac z tej dziedziny.

Niezwykle ważnym czynnikiem kształtującym omawiany model myślowy stał się neokantyzm. Ugruntował on pogląd o czynnej, kształtującej, a nie biernej rejestrującej roli umysłu w badaniu naukowym. Z kolei heglizm upowszechnił w myśli niemieckiej metametodologiczne przeświadczenie, że prawidłowości rozwoju nauki są analogiczne do prawidłowości rozwoju całej rzeczywistości społecznej.

2.3. Swoistym ukoronowaniem kształtowania się relacjonistycznego modelu uprawiania historii myśli ekonomicznej stał się historyzm niemieckiej szkoły historycznej. Z interesującego nas tu punktu widzenia jej najważniejszym osiągnięciem okazała się socjologiczna metoda historii myśli ekonomicznej rozwinięta przez Wilhelma Georga Friedricha Roschera [Roscher, 1878]; [Kosłowski, 1997]. Roscher powiązał nierozdzielnie rozwój myśli ekonomicznej z ewolucją teorii rozwoju gospodarczego. W ten sposób, w tym syntetycznym kontekście, jeszcze silniej uwypuklił instrumentalny jedynie charakter podziału nauk społecznych na poszczególne dyscypliny [Weber, 1975].

To socjologiczne podejście do historiografii myśli ekonomicznej zostało w pełni usystematyzowane przez Karola Marksa, którego prace odegrały ważną rolę w dalszym rozwoju tego modelu uprawiania nauki [Marks, Engels, 1961]; [Marks, 1959, 1965, 1966]. Metoda Marksowska została następnie rozwinięta m.in. przez Antonio Labriolę, Gyorgy Lukácsa, Antonio Gramsciego i Karla Kautsky'ego.

Późniejszy rozwój analiz z zakresu socjologii wiedzy (Max Scheler, Ernst Troeltsch, Otto Bauer, Vilfredo Pareto), prace Wilhelma Diltheya i Emile Durkheima, a przede wszystkim Maxa Webera, Karla Mannheim'a i Wernera Starka [Stark, 1944, 1994] umożliwiły ostateczne rozwinięcie socjologicznej metody historii myśli ekonomicznej i ukształtowanie się jej w dzisiejszej postaci. Dzięki wysublimowanym narzędziom socjologii wiedzy i nauki, takim jak m.in. koncepcje *kąta widzenia (perspektywy poznawczej)*, *stylu myślenia czy podstawowej intencji* możliwa stała się analitycznie poprawna penetracja zależności pomiędzy systemami teoretycznymi nauki ekonomii i doktrynami ekonomicznymi oraz przemianami gospodarczymi, kulturowymi i politycznymi. Stworzono też adekwatne metodologiczne podstawy do badania wzajemnych uwarunkowań między rozwojem nauki i myśli ekonomicznej a rozwojem innych nauk.

Spór o metodę historii myśli ekonomicznej zapoczątkowany w latach 70. XIX w. przez *Methodenstreit* w ekonomii

3.1. Dwie wizje i modele uprawiania nauk społecznych i ekonomii zderzyły się w końcowych dziesięcioleciach XIX i początku XX w. w ramach słynnego sporu o metodę (*Methodenstreit*) ekonomii toczonego pomiędzy szkołą austriacką a niemiecką młodszą szkołą historyczną. Z jednej strony Carl Menger i teoretyczna szkoła austriacka, a z drugiej Gustav Schmoller i historycyistyczna młodszą szkoła niemiecka przeciwstawiali sobie odmienne wzory metodologiczne nauki ekonomii, a w konsekwencji i modelu jej historii. Teoretycy marginalistyczni przedstawiali w tej debacie konieczność rozwijania ekonomii jako nauki nomotetycznej, dedukcyjnej i synchronicznej. Nauki, która rozwija się zgodnie z własną logiką i która odkrywa kolejne obszary obiektywnie istniejących stałych prawidłowości. Historycyści postrzegali ekonomię jako naukę idiograficzną, indukcyjną i diachroniczną. Jako naukę, której nie da się uprawiać bez analizy historycznie istniejących instytucji ekonomicznych, bez typologii organizacji gospodarczych, zachowań zbiorowych i współzależności kulturowych, politycznych i prawnych.

W oczywistej konsekwencji do tych stanowisk ci pierwsi ciążyli do modelu uprawiania historii ekonomii jako przede wszystkim historii wewnętrznej, jako historii logicznego samodoskonalenia się teorii ekonomicznej poprzez twórczy wysiłek kolejnych generacji badaczy. Ci drudzy natomiast ciążyli do modelu uprawiania historii ekonomii jako przede wszystkim historii zewnętrznej, jako socjologicznej historii myśli ekonomicznej ujmującej rozwój teorii ekonomii w powiązaniu z rozwojem społecznym oraz historią innych nauk społecznych.

3.2. Nierozwiązywalny zdawałoby się spór między abstrakcyjnym teoryzmem i historycyistycznym empiryzmem stał się wyzwaniem dla kolejnego pokolenia teoretyków niemieckich. Max Weber, Werner Sombart i Arthur Spiethoff reprezentujący „najmłodszą szkołę historyczną” stworzyli jednolite metodologicznie stanowisko metodologiczne, w ramach którego stało się możliwe pogodzenie opisu i analizy partykularnych zjawisk rozwojowych i ograniczonych sytuacyjnie prawidłowości rozwojowych z abstrakcyjnymi generalizacjami i teoriami o charakterze uniwersalnym. Najważniejszym rozwiązaniem pozwalającym uniknąć skrajnego relatywizmu i historycyzmu, pozytywnym wzorem uprawiania empirycznych nauk społecznych – w tym i ekonomii – stała się Weberowska metoda idealno-typologiczna [Weber, 1975]. Weber przedstawił metodę świadomej i kontrolowanej metodycznie selekcji i formowania danych empirycznych w dające się analizować naukowo całości. W ten sposób powstał metodologiczny most pomiędzy podejściem empirycystycznym i teoretycznym w ekonomii i możliwe stało się też uprawianie integralnej historii myśli ekonomicznej obejmującej spójnym metodologicznie wyjaśnieniem zarówno wewnętrzny, jak i zewnętrzny wymiar jej rozwoju.

3.3. Klarowne i ostateczne podsumowanie *Methodenstreit* i metody jego przezwyciężenia na gruncie historii myśli ekonomicznej zostało dokonane w pra-

cy Josepha Aloisa Schumpetera *History of Economic Analysis* [Schumpeter, 1954]. Szerokie oddziaływanie tej pracy okazało się przełomowe dla powstania nowoczesnej historii myśli ekonomicznej i dla ukształtowania się jej współczesnego programu badawczego i metody. Trwale ugruntowało też status i znaczenie tej dyscypliny wśród innych nauk ekonomicznych.

Schumpeter rozróżnił analitycznie kategorie *myśli ekonomicznej*, *systemu ekonomii politycznej* i *analizy ekonomicznej*.

Dokonał też wyróżnienia czterech składowych technik analizy ekonomicznej: historii gospodarczej, teorii ekonomii, statystyki i socjologii ekonomicznej.

Następnie rozwinął metodologicznie koncepcję autonomicznej obiektywnej historii ekonomii rozumianej jako historia analizy ekonomicznej, czyli historii rozwoju stosowanych przez ekonomistów narzędzi analitycznych. Schumpeter usiłował w ten sposób wyodrębnić i wydobyć na jaw z historii myśli ekonomicznej rozwój jej czysto technicznych aspektów teoretycznych wolnych od wszelkich ideologicznych uwarunkowań i zanieczyszczeń.

Rozwinął też koncepcję *preanalitycznej wizji badawczej*, która u każdego ekonomisty i historyka ekonomii poprzedza każdy świadomy akt badawczy.

Schumpeter, podobnie jak Max Weber, zbudował formalne procedury metodologiczne prowadzące jego zdaniem do znaczącej obiektywizacji procesu badawczego jego rezultatów zarówno w samej ekonomii, jak i w jej historii.

Schumpeterowska metodologia historii myśli ekonomicznej budzi nadal liczne kontrowersje interpretacyjne. W szczególności rozważa się ewentualność analogii jego koncepcji *wizji badawczej* z koncepcjami *twardego rdzenia* Imre Lakatosa, *paradygmatu* Thomasa S. Kuhna i *stylu myślenia* Karla Mannheima. Dyskutuje się też wciąż kwestię, czy zaproponowane lub rozwinięte przez Webera i Schumpetera kategorie *typów idealnych* mają *realny* czy też czysto *instrumentalny* charakter.

Historia myśli ekonomicznej a współczesna filozofia rozwoju nauki

4.1. Współczesny żywiołowy ilościowy i jakościowy rozwój nauki ekonomii i historii myśli ekonomicznej w naturalny sposób pociąga za sobą rosnące zainteresowanie zagadnieniami metodologicznymi tych dyscyplin. Nic więc dziwnego, że ekonomiści i historycy ekonomii mają żywy i aktywny stosunek do kolejnych etapów rozwoju współczesnej filozofii rozwoju nauki i że wzajemne związki ekonomii i filozofii nauki są coraz bliższe.

Tak jak i w innych naukach społecznych, także i w ekonomii po drugiej wojnie światowej zapanował metodologicznie paradygmat neopozytywistyczny. Empiryzm logiczny rozpoczął swój podbój myśli ekonomicznej od krajów anglosaskich, a destrukcja niemieckich ośrodków naukowych ułatwiła mu powszechne już niemal panowanie. Oznaczało to zasadnicze nasilenie prób upodobnienia ekonomii do nauk przyrodniczych i formalnych (logika, matematyka). Wśród ekonomistów zapanował optymistyczny pogląd naturalistów, zakładających możliwość *uściślenia* ekonomii przez stosowanie w niej sformalizowa-

nych metod matematycznych i nauk przyrodniczych. Usiłowano przedstawiać wszelkie zjawiska ekonomiczne i społeczne w postaci abstrakcyjnych stosunków ilościowych, odrzucając dawne, najczęściej empiryczne, narzędzia analizy *opisowej*. Wyodrębniane z badanych procesów cechy i czynniki instytucjonalne i strukturalne, nie poddające się kwantyfikacji lub formalnemu modelowaniu, usuwano poza zakres zainteresowań ekonomii. Co najwyżej, traktowano je jako *daty* lub *parametry*. Nastąpiło w ten sposób zasadnicze zawężenie przedmiotu badań ekonomii. Poza nielicznymi ośrodkami naukowymi zanikła teoretyczna analiza problematyki rozwoju i instytucjonalnych aspektów ustrojowych systemów ekonomicznych. Nastąpiła koncentracja uwagi na logicznej strukturze wiedzy ekonomicznej. W ekonomii przyjęto ogólną neopozytywistyczną uniwersalną strukturę wyjaśniania naukowego: od prawa uniwersalnego (o deterministycznym, statystycznym lub historycznym charakterze) – poprzez logikę dedukcyjną – do twierdzenia – a następnie wyjaśnienia zjawiska.

Za wzorem nauk przyrodniczych przyjęto też empiryczne doświadczenie jako uniwersalne kryterium demarkacji nauki od nienauki.

4.2. Rozwój neopozytywistycznego paradygmatu w badaniach nad rozwojem nauki wyparł panujący jeszcze do końca XIX w. psychologizm i doprowadził do propozycji klarownego rozróżnienia *kontekstu odkrywania* prawd naukowych i twierdzeń, którym zajmować winna się historia nauki (także socjologia, psychologia itd.) oraz *kontekstu uzasadniania*, będącego domeną epistemologii. Historia nauki ma w tym ujęciu za zadanie badanie rzeczywistego, faktycznego, historycznego procesu zdarzeń związanych z rozwojem danej nauki. Natomiast filozofia nauki racjonalnie rekonstruuje logiczny proces konstruowania się twierdzeń nauki, bada logiczny substytut realnego procesu dochodzenia do twierdzeń i przekonań naukowych.

Późniejszy XX-wieczny rozwój filozofii nauki doprowadził do ukształtowania się dwóch zasadniczych działów i nurtów badań: metodologii normatywnej, zajmującej się kontekstem uzasadniania i dążącej do racjonalnej rekonstrukcji rozwoju nauki, i w latach 50. i 60. metodologii opisowej, zajmującej się kontekstem odkrywania i wchodzącej na pole badań zajmowane m.in. przez historię nauki. Pierwszy nurt, nazywany najczęściej analityczną filozofią nauki, traktuje sferę poznania jako autonomiczną, a jego narzędzia badawcze pochodzą z szeroko rozumianej logiki i metodologii formalnej. Drugi nurt, nazywany też czasami radykalnym lub historyczno-socjologicznym, stosuje narzędzia pochodzące z arsenału badawczego historii, socjologii i psychologii [Chmielecka, 2002].

W latach 80. i 90. rozwinął się w filozofii nauki trzeci nurt badań zwany postmodernistycznym, postanalitycznym, hermeneutycznym lub neopragmatycznym [Habermas, 1992, 1996]; [Rorty, 1999]. Charakteryzuje się on głębokim relatywizmem epistemologicznym, akceptacją wielości równouprawnionych stanowisk i poglądów naukowych oraz braku jednomysłowości, zgodą na naturalną, nieuchronną i trwałą, według tego ujęcia, wieloznaczność twierdzeń i ustaleń naukowych w każdej dziedzinie (swoistą zapowiedzią i krokiem

w kierunku tego ujęcia był już *anarchizm epistemologiczny* i oryginalne koncepcje filozoficzne Paula K. Feyerabenda³ [Feyerabend, 1979, 1996, 1999]).

Ze względu na fakt, że w ramach tego ostatniego ujęcia nie dokonuje się z założenia *rekonstrukcji* rozwoju nauki, a raczej jej analitycznej *dekonstrukcji*, nie budzi on zainteresowania w środowisku historyków myśli ekonomicznej dążących do odtwarzania dróg i logiki rozwoju nauki.

4.3. Czołowym przedstawicielem metodologii normatywnej stał się Karl Raimund Popper [Popper, 1999, 2002, 2002a]. Popperowska teoria rozwoju wiedzy, choć wyrosła z tradycji neopozytywizmu, skierowała się przeciwko jego dogmatycznemu empirycystycznemu kryterium demarkacji nauki od nienauki. Popper zaproponował w miejsce empirycznej weryfikacji konwencję obowiązkowej procedury *falsyfikacji* polegającej na dedukcyjnym wnioskowaniu empirycznych konsekwencji testowanych hipotez. Falsyfikacjonizm K.R. Poppera (przedstawiony już w 1935 r. w *Logice odkrycia naukowego* [Popper, 2002]) w miejsce analizy logiki struktury gotowej wiedzy wprowadził też badanie nauki jako struktury diachronicznej, jako procesu następujących po sobie teorii naukowych. Stał się w ten sposób autorem z coraz większym zainteresowaniem studiowanym także i przez ekonomistów, i historyków myśli ekonomicznej [Boland, 1989, 2003].

Rozwój nauki według Poppera musi mieć przebieg rewolucyjny polegający na formułowaniu możliwie śmiałych hipotez, które muszą podlegać ciągłej surowej falsyfikacji. Idee, założenia, twierdzenia czy hipotezy, które nie są podatne na test falsyfikacji, nie mają charakteru naukowego i znajdują się na obszarze metafizyki.

W opublikowanej w 1974 r. *Wiedzy obiektywnej* [Popper, 2002a] Popper wyróżnił w postaci *trzeciego świata* zbiór obiektywnie, według niego, istniejących treści myślowych, szczególnie naukowych (*świat pierwszy* to przedmioty i stany fizyczne, *świat drugi* to stany świadomości i umysłu). Trzeci świat, świat teorii, poglądów, przekonań, argumentów i problemów po powołaniu do życia przez człowieka istnieje już autonomicznie. Powstaje wiedza obiektywna. Poprzez drugi świat dochodzą stopniowo ciągle nowe teorie powiększając zasób wiedzy obiektywnej. Inne teorie, nie przechodzące w miarę upływu czasu testu naukowości, opuszczają trzeci świat. Dla historyka myśli dążącego drogą wytyczoną przez Poppera istotne jest ustalanie zależności pomiędzy trzecim i drugim światem, przy czym w ramach tego ujęcia to historyczna wiedza subiektywna zależy prawie w całości od obiektywnej.

Sam Popper marginalnie tylko zajmował się drugim światem, czyli obszarem kontekstu odkrycia, ale jego ujęcie procesu rozwoju wiedzy zainspirowało owocnie wielu historyków nauki. Można tu zauważyć, że z punktu widze-

³ Feyerabend wykazał m.in. zasadniczą nieporównywalność i niewspółmierność historycznie następujących po sobie systemów teoretycznych w nauce, a więc też niemożność empirycznego rozstrzygnięcia wyższości jednej teorii nad drugą. Podważa to zasadniczo popperowskie logiczne ujęcie historii rozwoju nauki i każe przesunąć uwagę na znaczenie w rozwoju nauki czynników *pozalogicznych* i *przypadkowych*. Feyerabend przypomina np., że stare teorii znikają nie zawsze dlatego, że są gorsze, ale po prostu wtedy, gdy wymierają ich zwolennicy.

nia epistemologii Popperowskiej, nauka ekonomii metodologicznie znajduje się gdzieś pośrodku, pomiędzy „twardymi” metodologicznie naukami przyrodniczymi, a „miękką” wiedzą literacką [Oakley, 2002].

Popper podkreśla, że „wysiłek falsyfikowania jest tym bardziej ważny w tych naukach, w których niemożliwy jest eksperyment, na przykład w ekonomii: *najlepszym instrumentem weryfikacji teorii ekonomicznych jest krytyka*”. Popper wątpi zresztą, czy „ekonomia jest rzeczywiście nauką” [Sorman, 1993]. Dla niektórych wyrafinowanych formalnie ekonomistów niemiło musi brzmieć taka np. poniższa konstatacja najwybitniejszego ze współczesnych analityków nauki, wypowiedziana pod koniec jego drogi twórczej (wbrew wcześniejszemu optymizmowi w tej kwestii): „Twierdzę, że rozwój rzeczywistej gospodarki nie ma nic wspólnego z nauką ekonomii. Chociaż wyklada się ją jak matematykę, teoria ekonomiczna nie ma nigdy żadnej użyteczności praktycznej...” [Sorman, 1993, s. 339]⁴.

Popperowskie „kryterium falsyfikowalności” przenieśli na grunt ekonomii przede wszystkim Paul A. Samuelson (w pierwszym wydaniu *Foundations of Economic Analysis* już w 1947 r. i bez odniesień do samego Poppera), [Samuelson, 1959] oraz Milton Friedman [Friedman, 1953]. Szczególnie ten ostatni stał się dla wielu ekonomistów najważniejszym autorytetem i przewodnikiem metodologicznym. W ten sposób, bez studiowania prac samego Poppera, znaczna część lub nawet większość ekonomistów głównego nurtu została *popperystami* i stała się wierna przekonaniu, że właśnie falsyfikowalność hipotez i teorii stanowi o *naukowości* ekonomii⁵.

Jednak w miarę upływu czasu stawało się coraz bardziej oczywiste, że specyficzność natury przedmiotu ekonomii powoduje zasadnicze i radykalne ograniczenie stosowalności metodologii Popperowskiej. Bowiem olbrzymia, przeważająca część zarówno opisów zjawisk uznawanych za ekonomiczne, jak i tego, co konwencjonalnie uchodzi za *teorie* w nauce ekonomii, nie daje się falsyfikować, a pomimo tego nikt nie zamierza z nich rezygnować, gdyż stanowią one zasadniczą treść tej dyscypliny i dotyczą często najważniejszych dla ekonomistów kwestii [por. np. Redman, 1993]; [Blaug, 1994]; [Oakley, 2002]; [Boland, 1989]⁶.

⁴ Wywiad z Popperem przeprowadzony w końcu lat 80.

⁵ „(...) Tylko drobna część literatury ekonomicznej, czy to teoretycznej czy to stosowanej, dotyczyła wyprowadzania twierdzeń *znaczących operatywnie*. Wynikało to po części z niesłusznego założenia metodologicznego, że prawa ekonomiczne wyprowadzone z założeń przyjętych a priori są ściśle i obowiązują niezależnie od rzeczywistego zachowania się ludzi. (...) Za *twierdzenie znaczące* uważam po prostu hipotezę dotyczącą danych empirycznych, którą teoretycznie biorąc można by obalić, choćby w pewnych idealnych warunkach. Twierdzenie znaczące może być fałszywe. Może być także prawdziwe, ale trywialne, zasięg jego może być nieokreślony i w praktyce trudny albo niemożliwy do określenia. Tak np. na podstawie rozporządkalnych danych może się okazać niemożliwe sprawdzenie hipotezy, że popyt na sól ma elastyczność – 1,0. Hipoteza ta jest jednak znacząca, bo w idealnych warunkach można by wymyśleć eksperyment, za pomocą którego dałoby się ją obalić” [Samuelson, 1959, s. 9, 10].

⁶ „(...) Zadecydowanie, czy jakieś konkretne teorie są falsyfikowalne czy też nie, nie jest rzeczą łatwą; jeszcze trudniej jest rozstrzygnąć, co należy zrobić z teoriami, które nie dają się

4.4. Dla historyków nauki, w tym i dla historyków myśli ekonomicznej, doniosłe konsekwencje miał przełom w filozofii nauki i metodologii opisowej, który miał miejsce w latach 60. w konsekwencji publikacji *Struktury rewolucji naukowych* Thomasa S. Kuhna i stanowczym zakwestionowaniu przez niego dominującej metodologii neopozytywistycznej [Kuhn, 1966, 1968, 1985].

Zasadniczą rolę w teorii rozwoju nauki Kuhna pełni koncepcja *paradygmatu*, czyli swoistej matrycy dyscyplinarnej uczonych, zbioru obowiązujących powszechnie w danym czasie teorii naukowych, wizji epistemologicznych, reguł postępowania naukowego, demarkacji nauki od nienauki itp.

Paradygmat znajduje swój pełny wyraz w obowiązujących wzorach aktualnej nauki *normalnej* (ortodoksyjnej) i w podręcznikach z danej dyscypliny naukowej.

Proces rozwoju nauki polega na przechodzeniu od jednego do drugiego paradygmatu. Według Kuhna przechodzenie to dokonuje się na drodze gwałtownych nieciągłych zmian, poprzez *rewolucje naukowe*. Rozwój naukowy dokonuje się w pewnych cyklach. Najpierw nauka, w jego terminologii *normalna nauka*, rozwija się bez przeszkód w ramach danego paradygmatu. Stopniowo pojawiają się pewne ograniczenia i trudności wynikające z krępowania badań przez zasady paradygmatyczne i z powodu narastania przeświadczenia o nieadekwatności tych zasad wobec problemów, które trzeba rozwiązywać. Powstaje wtedy sytuacja kryzysu paradygmatu, a uczeni gorączkowo i w nieladzie poszukują nowych pozaparadygmatycznych pomysłów myślowych. Wreszcie następuje rewolucja naukowa związana z pojawieniem się i stopniowym rozszerzaniem nowej matrycy myślowej w nauce.

Historia nauki, zarówno przyrodniczej jak i społecznej, np. ekonomii, jest więc w tym ujęciu powtarzającym się cyklem wydarzeń prowadzących do nieciągłego rewolucyjnego przechodzenia od jednego do drugiego paradygmatu myślowego. „Kolejne rewolucyjne przejścia od jednego do drugiego paradygmatu wyznaczają schemat rozwoju dojrzałej nauki” [Kuhn, 1968, s. 28]. Przechodzenie to dokonuje się nie na podstawie autonomicznego *wewnętrznego* rozwoju logicznego (jak np. u Poppera), ale na podstawie społecznie, *zewnętrznie* uwarunkowanych i psychologicznie odczuwanych decyzji uczonych. Odmienności poszczególnych paradygmatów są najczęściej tak istotne, że wszelkie adekwatne porównania między nimi i między teoriami te paradygmaty wypełniającymi nie są w zasadzie możliwe i sensowne. Model rozwoju nauki Kuhna jest więc *skrajnie antykumulacyjny* [Pietruska-Madej, 1980, s. 158]. W tym ujęciu model rozwoju nauki przestaje się już zasadniczo różnić od modelu

sfalsyfikować; co do tych zaś, które rzeczywiście są falsyfikowalne, jeszcze trudniej jest wymyślić właściwe metody poddania ich takiemu sprawdzianowi. Krótko mówiąc, sprawdziany empiryczne być może są sercem teorii ekonomii, ale tylko sercem” [Blaug, 1994, s. 707]. „(...) Jeśli ekonomia jest naukowa, to nie z powodu stosowania matematycznych i statystycznych metod. Żadne podejście lub technika nie dają „ostatecznego rozwiązania” mnogości problemów związanych z wyjaśnianiem ekonomicznym. (...) Nie istnieje żadna wypróbowana i pewna mechaniczna zasada określająca, czy teoria jest dobra lub zła, nie istnieje żadna metodologia, która gwarantuje sukces” [Redman, 1993, s. 128, 129].

rozwoju sztuki (co nie przesądza oczywiście o jego wartości) [Feyerabend, 1979]⁷.

Choć istnieją widoczne na pierwszy rzut oka bardzo istotne analogie psychosocjologicznego modelu rozwoju nauki Kuhna z socjologiczną historią nauki, w tym i ekonomii, to równie ważne są i ich odmienności. Choć bowiem Kuhn włącza kontekst odkrycia w przedmiot badań teorii rozwoju nauki, to jednak stanowczo bardzo zawęża zakres historii wewnętrznej do procesu praktyki naukowej uczonych, ich psychologicznych predyspozycji, rutynowych sposobów postępowania. Kuhn nie szuka odpowiedzi na pytanie, dlaczego ten, a nie inny paradygmat powstaje i zwycięża, poprzestając na przeświadczeniu, że wszystko odbywa się w ramach jakiegoś naturalnego procesu samodoskonalenia poznania. W ramach tego modelu rozwoju nauki, jeśli poprzestać na jego „czystej” Kuhnowskiej wersji, nie istnieje możliwość wyjaśnień socjologicznych i historycznych odwołujących się do szerszych kontekstów niż np. zbiorowa świadomość uczonych danego czasu [Motycka, 1980].

Wykorzystanie koncepcji teoretycznych zawartych w modelu Kuhna do analizy i rekonstrukcji procesu rozwoju myśli ekonomicznej może się jednak odbywać także poprzez rozmaite modyfikacje i adaptacje tego modelu zwiększające adekwatność stosowanych narzędzi analitycznych względem przedmiotu badań [Ward, 1972]; [Głapiński, 1982].

4.5. Dla większości filozofów i historyków nauki oba podejścia zarówno Poppera, jak i Kuhna były zbyt radykalne. Zarówno rekonstrukcja i obraz rozwoju myśli naukowej w postaci czysto logicznego i w pełni racjonalnego schematu z całkowitym odrzuceniem kontekstu odkrycia, jak i koncepcja rewolucyjnego następowania kolejnych nieporównywalnych całkowicie ze sobą paradygmatów były tak dramatycznie odległe od *zdroworozsądkowego* oglądu procesu historycznego wzrostu wiedzy naukowej, że pojawienie się *osłabionych* mutacji tych teorii było tylko kwestią czasu. Najbardziej popularną i udaną próbą modyfikacji hipotetyczno-dedukcyjnego modelu Poppera włączającą do niego podmiotowe czynniki rozwoju wiedzy naukowej okazała się przedstawiona przez Imre Lakatosa metodologia *naukowych programów badawczych (falsyfikacjonizm wyrafinowany)* [Lakatos, 1978, 1995]. Broniąc w zasadzie Popperowskiego normatywnego ujmowania rozwoju nauki jako procesu racjonalnego i logicznego, a więc podlegającego w pełni logicznej rekonstrukcji, koncepcja ta pod wpływem krytyki ze strony metodologii opisowej i Kuhna uwzględnia jednak kontekst odkrycia i bardziej adekwatnie opisuje realne postępowanie badaczy naukowych. W tym sensie teorię I. Lakatosa można więc określić jako próbę kompromisu pomiędzy ujęciem Poppera i Kuhna⁸. Kluczowa dla tej teo-

⁷ „Popper wielokrotnie twierdził (...), że chociaż istnieje postęp w nauce, nie ma żadnego postępu w sztuce. Twierdzenie to opiera on na przekonaniu, że kolejne teorie można porównywać w aspekcie treściowym, osądzając ich wiarygodność. Obalenie tego przekonania eliminuje ważną różnicę (być może *jedyną* ważną różnicę) między nauką a sztuką i umożliwia mówienie o stylach w nauce i o postępie w sztuce” [Feyerabend, 1979, s. 248].

⁸ Podobnie kompromisowy charakter ma przedstawiona przez Norwooda R. Hansona koncepcja *wzorców odkrycia naukowego* [Hanson, 1965].

rii koncepcja naukowego programu badawczego oznacza serię teorii posiadających ciągłość, która wynika z faktu, że próbują one rozwiązać ten sam problem. Innymi słowy, naukowy program badawczy to wiązka i system teorii wyrażających pewną określoną strukturę badawczą. Właśnie te programy muszą zgodnie z tą koncepcją być głównymi podmiotami ocen i klasyfikacji, także np. i w historii myśli ekonomicznej. Rozwój nauki jest tu bowiem ujmowany jako proces konfrontacji naukowych programów badawczych z faktami, poprzez falsyfikację, a następnie modyfikację tych programów. Przy czym w zależności od rezultatów modyfikacja ta może mieć charakter postępowy, rozwojowy lub degenerujący program badawczy. Każdy program badawczy ma też według Lakatosa swoją własną *heurystykę negatywną*, tzn. oznaczenie problematyki, której nie należy podejmować i *heurystykę pozytywną* wyznaczającą właściwe pola badawcze. Negatywna heurystyka określa i broni *twardego rdzenia* (*hard core*) programu badawczego, czyli jego merytorycznego czystego jądra. Twardy rdzeń programu jest *otoczony* przez *ochronny pas hipotez* (*protective belt*), który przyjmuje na siebie obronę rdzenia przed atakami wynikającymi z negatywnych rezultatów procesu testowania poprzez weryfikację lub falsyfikację teorii składających się na program. Natomiast pozytywna heurystyka wyznacza sposób i taktykę modyfikacji ochronnego pasa hipotez.

Lakatos, wbrew Kuhnowi, zakłada, że proces wzrostu nauki ma charakter *obiektywny, ciągły i postępowy, zgodny z wewnętrzną logiką rozwojową*. Nie wynika on jak u Kuhna z subiektywnych działań uczonych i z ich uwarunkowań psychologicznych. Nie dokonuje się też poprzez przełomy, rewolucje myślowe wynikające z panicznych, zbiorowych decyzji społeczności uczonych. Model Lakatosa, choć zakłada znaczącą rolę czynników podmiotowych w rozwoju nauki, to pozostaje w istocie całkowicie zamknięty dla teoretycznej analizy podmiotowych uwarunkowań tego procesu i ogranicza się jedynie do opisu tych czynników.

Warto zwrócić uwagę, że istnieją liczne analogie koncepcji naukowego programu badawczego z powstałą dwadzieścia kilka lat wcześniej Schumpeterowską koncepcją *wizji preanalitycznej* [Helburn, 1986]; [Blaug, 1995]; [Glapiński, 2004]. Samo zresztą wyróżnienie historii wewnętrznej nauki będącej czysto logicznym rozwojem racjonalnego rdzenia analitycznego i historii zewnętrznej z kontekstem społecznym jest analogiczne z Schumpeterowską koncepcją historii analizy ekonomicznej. Istnieje także wyraźna analogia założenia przyjętego zarówno przez Lakatosa, jak i Schumpetera (a inaczej niż w modelu Kuhna), że przyrost wiedzy w procesie zmian naukowych programów badawczych zawsze przewyższa jej stratę.

4.6. Popularność koncepcji Lakatosa wśród ekonomistów i historyków myśli ekonomicznej głównego nurtu (ortodoksji neoklasycznej) wynika z dużej formalnej dogodności i łatwości analitycznego opisu poprzez model naukowych programów badawczych zarówno realnych stanów i stanowisk w naukach ekonomicznych, jak i procesów i zdarzeń w historii ekonomii [Pheby, 1988]; [Boland, 2003]. Racjonalistyczne założenia, analogiczne do przyjmowanych w neoklasycznej ekonomii, dają w szczególności możliwość dogodnego i przej-

rzystego analizowania i prezentowania w ten sposób zarówno dominującego w danym czasie w ekonomii programu, jak i mechanizmu jego rozwoju i ostatecznej zmiany na inny [Glass, Johnson, 1989]; [Kurz, Salvadori, 2003]. Według np. Heinza D. Kurza i Neri Salvadori metodologia Lakatosa najlepiej umożliwia wykrycie, na drodze historycznej rekonstrukcji rozwoju myśli ekonomicznej, „czy wcześniejsze formuły teoretyczne zostały rzeczywiście zastąpione późniejszymi ze względu na to, że były lepsze czy też z innych powodów (w tym także polityczno-ideologicznych). Parafrazując (...) sentencję eseju Lakatosa, (...) można powiedzieć, że *teoria ekonomiczna bez historii myśli ekonomicznej jest pusta, a historia myśli ekonomicznej bez teorii ekonomicznej pozostaje ślepa*” [Kurz, Salvadori, 2003, s. 11].

Dlatego też metodologia Lakatosa z łatwością wygrała starcie z dominującą w latach 70. w historii myśli ekonomicznej metodologią Kuhnowską, a koncepcja *naukowych programów badawczych* „wyrugowała” z umysłów czołowych ekonomistów głównego nurtu *pozytywną metodologię* Friedmana [Redman, 1993].

Warto jednak w tym miejscu podkreślić, że model ten nie daje w istocie dogodnych narzędzi do analizy problemu, *dlatego* dany program naukowy jest ostatecznie porzucany przez ekonomistów na rzecz innego nowego i *skąd* się bierze ten nowy program. Pozostaje on bowiem zasadniczo w ramach tradycji neopozytywistycznej zamykając sobie tym samym drogę do szerszych analiz socjologicznych uwarunkowań podmiotowych dotyczących relacji myśli ekonomicznej z całościowym kontekstem życia społecznego i gospodarczego [Helburn, 1986a]. Trzeba też dostrzec, że zarówno wobec modelu rozwoju wiedzy Lakatosa, jak i innych koncepcji (takich jak np. N.R. Hansona) próbujących syntetyzować badania formalnologiczne i metodologiczne z analizą historyczno-socjologiczną i psychologiczną można postawić i łatwo udowodnić zarzut niekoherentnego eklektyzmu.

I tak naprawdę, to właśnie ten eklektyzm i faktyczne autorytatywne przyzwolenie na istniejącą, wygodną dla wszystkich, *konwencję zamieszania metodologicznego* w badaniach ekonomicznych jest najważniejszym chyba źródłem utrzymującej się wyjątkowo jednomyślniej akceptacji i popularności metodologii Lakatosa wśród ekonomistów, a w szczególności wśród historyków myśli ekonomicznej.

W sposób oczywisty wybór przez historyka myśli ekonomicznej modelu rekonstrukcji rozwoju wiedzy ekonomicznej w duchu np. Marksa, Webera, Schumpetera, Poppera, Kuhna lub Lakatosa dobitnie świadczy o samoświadomości metodologicznej i filozoficznej historyka. Uwarunkowania wyboru metody badania historycznego i modelu rekonstrukcji procesu rozwoju ekonomii przez historyka myśli ekonomicznej podlegają oczywiście takiemu samemu badaniu jak przedmiot badany przez nich samych.

Bibliografia

- Amsterdamski S., [1973], *Między doświadczeniem a metafizyką. Z filozoficznych zagadnień rozwoju nauki*, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Amsterdamski S., [1983], *Między historią a metodą. Spory o racjonalność nauki*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Blaug M., [1994], *Teoria ekonomii. Ujęcie retrospektywne*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Blaug M., [1995], *Metodologia ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Boland L.A., [1989], *The Methodology of Economic Model Building. Methodology After Samuelson*, Routledge, London.
- Boland L.A., [2003], *The Foundations of Economic Method. A Popperian Perspective*, Routledge, London.
- Chmielecka E., [2002], *Dwa przełomy. Zadania filozofii nauki w ujęciu wybranych stanowisk*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Feyerabend P.K., [1979], *Jak być dobrym empirystą*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Feyerabend P.K., [1996], *Przeciw metodzie*, Siedmioróg, Wrocław.
- Feyerabend P.K., [1999], *Dialogi o wiedzy, Aletheia*, Warszawa.
- Friedman M., [1953], *The Methodology of Positive Economics*, [w:] Friedman M., *Essays in Positive Economics*, University of Chicago Press, Chicago.
- Glapiński A., [1982], *Metodologiczne problemy historii ekonomii*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Glapiński A., [2004], *Kapitalizm, demokracja i kryzys państwa podatków. Wokół teorii Josepha Aloisa Schumpetera*, Szkoła Główna Handlowa, Warszawa.
- Habermas J., [1992], *Przeciwko pozytywistycznie przepołowionemu racjonalizmowi*, [w:] Mokrzycki E. (red.), *Racjonalność a styl myślenia*, Instytut Filozofii i Socjologii, Warszawa.
- Habermas J., [1996], *Modernizm-niedokończony projekt*, [w:] Nycz R. (red.), *Postmodernizm. Antologia przekładów*, Baran i Suszczyński, Kraków.
- Hanson N.R., [1965], *Patterns of Discovery. An Inquiry Into the Conceptual Foundations of Science*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Helburn S.W., [1986], *Schumpeter's Research Program*, [w:] Helburn S.W., Bramhall D.F. (red.), *Marx, Schumpeter, and Keynes. A Centenary Celebration of Dissent*, M.E. Sharpe, Armonk, New York.
- Helburn S.W., [1986a], *Evaluation of Scientific Research Programs in Economics*, [w:] Helburn S.W., Bramhall D.F. (red.), *Marx, Schumpeter, and Keynes. A Centenary Celebration of Dissent*, M.E. Sharpe, Armonk, New York.
- Kosłowski P., (red.), [1997], *The Theory of Ethical Economy in the Historical School. Wilhelm Roscher, Lorenz von Stein, Gustav von Schmoller, Wilhelm Dilthey and Contemporary Theory*, Springer, Berlin.
- Kuhn T., [1966], *Przewrót Kopernikański*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Kuhn T., [1968], *Struktura rewolucji naukowych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Kuhn T., [1985], *Dwa bieguny. Tradycja i nowatorstwo w badaniach naukowych*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Kurz H.D., Salvadori N., [2003], *Understanding „Classical” Economics: a Reply to Mark Blaug*, [w:] Kurz H.D., Salvadori N., *Classical Economics and Modern Theory. Studies in Long-period Analysis*, Routledge, New York.
- Lakatos I., [1978], *The Methodology of Scientific Research Programmes. Philosophical Papers*, t. 1, Cambridge University Press, New York.
- Lakatos I., [1995], *Pisma z filozofii nauk empirycznych*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Legowicz J., [1964], *Zarys historii filozofii. Elementy doksografii*, PW „Wiedza Powszechna”, Warszawa.

- Lewiński J.S., [1920], *Twórcy ekonomii politycznej*, Nakładem Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin.
- Mannheim K., [1972], *Ideology and Utopia. An Introduction to the Sociology of Knowledge*, Routledge and Kegan Paul, London.
- Marks K., [1959], *Teorie wartości dodatkowej*, cz. I, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Marks K., [1965], *Teorie wartości dodatkowej*, cz. II, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Marks K., [1966], *Teorie wartości dodatkowej*, cz. III, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Marks K., Engels F., [1961], *Ideologia niemiecka*, [w:] Marks K., Engels F., *Dzieła*, t. 3, Książka i Wiedza, Warszawa.
- Mayer T., [1966], *Prawda kontra precyzja w ekonomii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Mokrzycki E., [1980], *Filozofia nauki a socjologia*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Motycka A., [1980], *Relatywistyczna wizja nauki*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław.
- Niżnik J., [1979], *Przedmiot poznania w naukach społecznych*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Oakley A., [2002], *Reconstructing Economic Theory. The Problem of Human Agency*, Edward Elgar, Cheltenham, Northampton.
- Pheby J., [1988], *Methodology of Economics. A Critical Introduction*, Macmillan, London.
- Pietruska-Madej E., [1980], *W poszukiwaniu praw rozwoju nauki*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Popper K.R., [1999], *Droga do wiedzy. Domysły i refutacje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Popper K.R., [2002], *Logika odkrycia naukowego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Popper K.R., [2002a], *Wiedza obiektywna. Ewolucyjna teoria epistemologiczna*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Redman D.A., [1993], *Economics and the Philosophy of Science*, Oxford University Press, New York.
- Rorty R., [1999], *Obiektywność, relatywizm i prawda*, Aletheia, Warszawa.
- Roscher W.G., [1878], *Principles of Political Economy*, H. Holt, New York.
- Samuelson P.A., [1959], *Zasady analizy ekonomicznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Say J.B., [1960], *Traktat o ekonomii politycznej*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Schumpeter J.A., [1954], *History of Economic Analysis*, Oxford University Press, New York.
- Sorman G., [1993], *Prawdziwi myśliciele naszych czasów*, Czytelnik, Warszawa.
- Stark W., [1944], *The History of Economics in its Relation to Social Development*, Routledge & Kegan Paul, London.
- Stark W., [1994], *History and Historians of Political Economy*, ed. by Ch.M.A. Clark, Transaction Publishers, New Brunswick, N.J.
- Ward B., [1972], *What's Wrong with Economics?*, Basic Books, New York.
- Weber M., [1975], *Roscher and Knies. The Logical Problems of Historical Economics*, The Free Press, New York.

THE METHOD AND RESEARCH PROGRAMME OF HISTORY OF ECONOMIC THOUGHT

Summary

The article analyses development of the history of economic thought methodology. Two major models of practicing this discipline are distinguished: a nominalist one and a relationist one. The nominalist model, which had a dominating position at the early

stage of development of economic sciences, was characteristic of physiocrats and classicists, and is still continued nowadays. The relationist model developed within the framework of the Scottish Historical School, the German Older and Younger Historical Schools, Marxism and the Sociology of Knowledge. The dispute among those models found its culmination in the *Methodenstreit* of the late 19th century in polemics between the Austrian School and the Younger Historical School. It concerned the methodological status of the science of economics and, by the same token, its history. A nomothetic, deductive and synchronic approach was presented on the one hand, and an idiographic, inductive and diachronic approach on the other hand. On the one hand, a model was developed of practicing history of economics as an internal history of logical self-improvement of economic theory through creative effort of subsequent generations of economists. On the other hand, a model of the economic theory was proposed as an exogenous history covering development of the theory of economics in connection with social development and the history of other social sciences. The dispute over methodology in the history of economic thought has been wrapped up in writings by M. Weber and, especially, by J.A. Schumpeter. Then, the article analyses the way in which historians of economics make use of achievements of subsequent stages of development of contemporary philosophy of science and various theories of knowledge development. It examines possibilities for application of the K.R. Popper, T.S. Kuhn and I. Lakatos model in history of economics research. Reasons for popularity of the Lakatos model among economists and historians of economics are pointed out.